

МОДЕЛЮВАННЯ СКЛАДЕНИХ НОМІНАЦІЙ У ТЕКСТАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджено структуру багатослівних термінів у сучасному фаховому тексті на матеріалі чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне процесуальне право, кримінальний процесуальний текст, правнича термінологія, термін-словосполучення, словотвірна модель.

Постановка проблеми. Одним із продуктивних шляхів поповнення сучасної української правничої термінології, який активізувався наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., є синтаксичний (аналітичний) спосіб, в основу якого покладено творення складених номінацій – термінів-словосполучень. Це зумовлено інтенсивними змінами в законодавстві сучасної України й відповідно потребою уточнення семантики, формальної і словотвірної структуритермінів на позначення понять різних галузей права, у т.ч. і кримінального процесуального, оскільки багатослівні назви, на відміну від однослівних, уможливають конкретизацію поняттєвих значень завдяки залежним словам.

Дослідженню терміноодиниць цього типу на матеріалі різних терміносистем присвячено низку наукових розвідок М. Годованої [1], Т. Лепехи [4], В. Марченко [5], Н. Овчаренко [6], Г. Онуфрієнко [7], Л. Симоненко [8], Б. Стецюка [9], Д. Шапран [10] та ін., однак разом із тим цей структурний тип термінів у межах сучасної кримінальної процесуальної субмови не був об'єктом окремого лінгвістичного дослідження.

Мета статті – аналіз моделей складених терміноодиниць, які функціонують у тексті чинного Кримінального процесуального кодексу України [3].

Утворення термінів-словосполучень є характерною особливістю термінології кримінального процесуального права (КПП) і наукового стилю загалом, що можна пояснити здатністю словосполучення „з найбільшою повнотою відбити необхідні відмітні риси поняття, яке називається” [2, 132]. Цей тип дериватів дає можливість встановити місце певного номена в ряду однорідних і виділити його з цього ряду завдяки характерним для нього особливостям.

Вклад основного матеріалу. Термінологізоване словосполучення, як відомо, має властивості терміна, з одного боку, та властивості

словосполучення – з іншого. Як різновид терміна він характеризується системністю, наявністю дефініції, тенденцією до моносемії в межах свого термінологічного поля, відсутністю експресії, стилістичною нейтральністю. Як словосполучення аналітичний термін є певною синтаксичною конструкцією, що складається з двох або більше слів, поєднаних підрядним зв'язком. Граматично та синтаксично основне слово називають стрижневим компонентом, залежний елемент – підрядним. У будь-якому терміносполученні самостійність окремих компонентів ослаблена або зовсім втрачена, й за характером значення воно наближається до окремого слова, виражаючи одне термінологічне значення, одне комплексне поняття.

У текстах КПП складеними конструкціями номінують осіб-учасників кримінально-процесуальної діяльності (*присяжний засідатель, представник цивільного позивача, слідчий суддя*), процесуальні органи й установи (*апеляційний суд, наглядова інстанція, судова адміністрація*), кримінальну процесуальну дію, процес (*вилучення майна, негласна розшукова дія, тимчасовий арешт*), кримінальний процесуальний документ (*висновок експерта, вирок апеляційного суду, обвинувальний акт*), докази та їх процесуальні джерела (*допустимий доказ, речовий доказ, фактичні дані*), абстрактні поняття та явища КПП (*адміністративна відповідальність, альтернативна підслідність, касаційні вимоги*).

Виявлено, що аналізовані терміни-словосполучення КПП утворюють переважно модель підрядної залежності компонентів – узгодження та керування (*акт амністії, кримінальне провадження, неповнолітній свідок, судовий розгляд, учасник процесуальної дії*), рідко – прилягання (*особливо небезпечний, процесуально незалежний*).

У досліджуваних номінаціях означуване слово називає родові кримінальне процесуальне поняття, а означення дає його видову характеристику. Узгоджуване слово здебільшого виражене прикметником (*державне обвинувачення, незаконне утримання, протиправні дії*), рідше – дієприкметником (*невідбуте покарання, некасована постанова*).

Поміж термінів-словосполучень, утворених на основі зв'язку керування, виокремлено безпрियменникові (*вирок суду, давати показання, порушення кримінального провадження*) та прийменникові конструкції (*взяття під варту, право на захист, свідчити під присягою*).

В аналізованому текстовому матеріалі переважають розкладні терміносполуки, у яких збережена самостійність компонентів. Здебільшого у їхньому складі наявне спільне опорне слово, завдяки якому утворено низку термінів-словосполучень: *законний арешт, незаконний арешт, необґрунтований арешт; слідчий прокуратури, слідчий органів*

внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий транспортної прокуратури тощо, що сприяє процесові систематизації елементів словника сучасного українського кримінального процесуального права загалом.

Аналізовані терміноодиниці залежно від кількості компонентів (термінотворчих ресурсів, складників) розподіляємо на такі структурні типи: а) двокомпонентні (*кримінальне судочинство, міжрайонний суд, обов'язок доказування*); б) трикомпонентні (*місце вчинення злочину, військовий суд регіону, окрема ухвала суду*); в) багатокомпонентні (*позов про відшкодування матеріальних збитків, постанова про застосування запобіжного заходу, справа по обвинуваченню кількох осіб*). У сучасних текстах КПП переважають двокомпонентні (дволексемні) одиниці, що демонструє загальномовну тенденцію.

Залежно від частиномовного вираження складників і їх місця в межах двокомпонентних структур, а також участі у структуруванні прийменників, виокремлюємо кілька різновидів складених терміноодиниць, побудованих переважно за такими моделями: “A + N (Н.в.)” (*касаційний порядок, кримінальне покарання, матеріальна шкода, позовна давність, територіальна підсудність*); “N (Н.в.) + N (Р.в.)” (*вилучення документів, відвід адвоката, змагальність сторін, особа без громадянства, розтин трупа*); “V + N (З.в.)” (*викрити винних, відхилити клопотання, взяти під захист, заподіяти шкоду, застосовувати санкції*).

Неактивними поміж них у текстовому матеріалі є моделі: “V + ргеп + N (Р.в.)”, “Adv. + A (V)”, “N (Н.в.) + ргеп + N (З.в.)”, “N (Н.в.) + N (Д.в.)”, “N (Н.в.) + ргеп + N (М.в.)”, “N (Н.в.) + субстантивованій прикметник (дієприкметник) (Р.в.)”, “N (Н.в.) + N (О.в.)”, “V + N (Н.в.)”, “V + N (О.в.)”, “V + N (Д.в.)” (*безвинно засуджений, запобігати злочинності, охоронюваний законом, передача на поруки, притягнути до відповідальності, погроза вбивством, представник потерпілого, санкціонований обшук, тримати під вартою, участь у злочині (правопорушенні)*).

У межах двокомпонентних термінів-словосполучень, які функціонують у текстах КПП, виявлено різні за походженням складові: національний + національний компонент (*громадський обвинувач, міськрайонний суд, особиста порука*), іншомовний + національний компонент (*апеляційний порядок, колегія суддів, конфіскація майна*), національний + іншомовний компонент (*районна прокуратура, судовий процес, умовна амністія*), іншомовний + іншомовний компонент (*кримінальна санкція, кримінальна юрисдикція, санкція прокурора*).

Двокомпонентні терміноодиниці служать базовими структурами для побудови складніших термінів: *вирок суду – вирок апеляційного*

суду, обвинувальний вирок суду, розшукова дія – негласна розшукова дія, тяжкий злочин – особливо тяжкий злочин тощо.

Трикомпонентні словосполучення, які функціонують у сучасних текстах КПП, найчастіше уточнюють, конкретизують двокомпонентні конструкції і мають досить розгалужену модельну структуру: “N (Н.в.) + A (Р.в.) + N (Р.в.)”, “N (Н.в.) + N (Р.в.) + N (Р.в.)”, “N (Н.в.) + Num. (Р.в.) + N (Р.в.)”, “V + A + N (З.в.)”, “A + N (Н.в.) + N (Р.в.)”, “V + A + N (Р.в.)”, “Adv + A + N (Н.в.)” тощо. Найпоширенішими поміж них виявляються моделі „N (Н.в.) + A (Р.в.) + N (Р.в.)”, „N (Н.в.) + N (Р.в.) + N (Р.в.)”, „A (Н.в.) + N (Н.в.) + N (Р.в.)”, які, як правило, є неприйменниковими й поєднаними підрядним зв’язком узгодження і керування (*одноособовий розгляд справи, охорона таємниці листування, передача особи на поруки, представник цивільного позивача, тимчасове вилучення майна*).

Багатокомпонентними вважаємо терміносполучення, які у своєму складі мають чотири й більше одиниці. У термінології КПП їхня кількість значно менша, ніж дво- і трикомпонентних, проте зовсім уникнути такої громіздкості іноді неможливо, хоча вона і не вважається позитивною ознакою термінології. Серед них у досліджуваному матеріалі виявлено сполучення різні за кількістю, походженням, сполучуваністю компонентів: *слідчий органів внутрішніх справ, віддання неповнолітнього обвинуваченого під нагляд батьків чи опікунів, порядок провадження у кримінальних справах, постанова суду про закриття справи, примусові заходи виховного характеру, орган державного бюро розслідувань, рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності, позов про відшкодування матеріальних збитків, злочини проти основ національної безпеки України, постанова про притягнення як обвинуваченого, порядок скасування заходів безпеки тощо.*

Найбільш уживаними є чотирикомпонентні одиниці, які номінують кримінальні процесуальні дії та процеси. Терміносполучення, які мають у складі більше чотирьох компонентів, зафіксовано поміж назв кримінальних процесуальних документів.

У результаті лінгвістичного аналізу виявлено, що в різних за кількістю складників терміносполученнях наявні утворення з прийменником (*заява про допуск до участі в справі як захисника, звільнення від покарання, примирення потерпілого з обвинуваченим, притягнення до кримінальної відповідальності*).

Функціонування у текстах КПП термінів-словосполучень демонструє загальнотермінологічну тенденцію до кількісного переважання таких структур над однослівними термінами; домінують прикметниково-іменникові двокомпонентні назви, утворені на основі підрядного

зв'язку, що свідчить про їхню високу спроможність відтворюватиродовидові відношенняпоміж назвами понять кримінальної процесуальної галузі; активними є такі моделі: “A + N (Н.в.)”, “N (Н.в.) + N (Р.в.)”, “N (Н.в.) + A (Р.в.) + N (Р.в.)”. Дослідження моделей складених номінацій кримінального процесуального права уможливило їхнє творення за аналогією, прогнозування подальшого розвитку структури термінів різних галузей українського права.

1. Годована М.П. Словосполучення як джерело поповнення української термінології // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 6. – С. 101–103.

2. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України”. – Х. : Одиссей, 2012. – 360 с.

4. Лепеха Т.В. Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології : Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т.В. Лепеха; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – 19 с.

5. Марченко В.С. Структурно-словотвірні особливості української термінологічної лексики (термінологія техніки) // Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К., 1984. – С. 149–169.

6. Овчаренко В.М. Структура і семантика науково-технічного терміна. – Харків : Вид-во Харківського університету, 1968. – 71 с.

7. Онуфрієнко Г.С. Дериwаційні параметри термінологічного знака як об’єкт загального і слов’янського термінознаwства // Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 72–76.

8. Симоненко Л.О. Біологічна термінологія: формування та функціонування : навчальний посібник. – Умань : РВЦ “СОФІЯ”, 2006. – 103 с.

9. Стецюк Б.Р. Терміни-словосполучення на означення поняття “суд” в актових документах Гетьманщини // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 1997. – № 2. – С. 172–178.

10. Шапран Д.П. Багатокомпонентні терміни в сучасній українській маркетинговій термінології//Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 8. – С. 110–112.

The structure of verboseterms in the modern professional text on the material of the Criminal Procedural Code of Ukraine is analyzed in the article.

Keywords: *criminal procedural law, criminal procedure text, legal terminology, the term-phrases, word forming model.*